

94/2021

БЮЛЕТЕНЬ
УКРАЇНСЬКОЇ АСОЦІАЦІЇ РЕЛІГІЄЗНАВЦІВ

УКРАЇНСЬКЕ
РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

Ukrainian Religious Studies

Українське релігієзнавство № 94

Бюлетень «Українське релігієзнавство» є періодичним науковим виданням, що рецензується. Видається з 1996 року.

*Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 23648-13488 ПР від 21.11.2018 року.

З 2017 року бюлетень включено та проіндексовано в міжнародній наукометричній базі Index Copernicus.

*Адреса редакції: 01001, Київ, вул.Трьохсвятительська, 4, оф.324.

Тел. +380 (67) 466-97-03 – головний редактор,

Тел./факс +380 (44) 279-04-18 – редакція бюлетеня.

E-mail: info@uars.info , redactor@uars.info

Веб-сторінка наукового видання: <https://uars.info/index.php/uars>

*Редакція бюлетеня може публікувати статті й матеріали, не поділяючи позиції їх авторів.

*Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен та назв несуть автори.

*Редакція залишає за собою право виправляти мову, стилістику, редагувати матеріал відповідно до стандарту видруку статей.

*При передруку посилання на «Українське релігієзнавство» обов'язкове.

*Усі права застережені ©

ISSN 2306-3548
EISSN 2617-9792

The Bulletin of NGO "Ukrainian Association of Researchers of Religion"

Ukrainian

Religious Studies № 94

The Bulletin «Ukrainian Religious Studies» is a periodical publication that is reviewed. Issued since 1996.

*Certificate of state registration KB No. 23648-13488 ПП of November 21, 2018.

Since 2017, the journal has been included and indexed in the international science-based database Index Copernicus

*Address of the editorial office: 01001 Kyiv, str. Triokhsviatytska, 4, of. 324.
Mob. +380 (67) 466-97-03 – Editor-in-Chief
Tel./fax +380 (44) 279-04-18 – editorial board
E-mail: info@uars.info , redactor@uars.info
<https://uars.info/index.php/uars>

*The editorial board may publish articles and materials, not sharing the positions of their authors.

*The authors are responsible for the authenticity of the facts, quotes, their own names and titles.

*The editorial board reserves the right to correct the language, stylistics, editing material in accordance with the publication standard of articles.

*Reprinting reference to «Ukrainian Religious Studies» is mandatory.

*All rights reserved©

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Колодний Анатолій – головний редактор, доктор філософських наук, професор, президент ГО «Українська асоціація релігієзнавців» (УАР), керівник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України (Київ, Україна)

Головащенко Сергій – співголова головного редактора, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та релігієзнавства Національного університету «Киево-Могилянська Академія» (Київ, Україна)

Павленко Павло – заступник гол.редактора, доктор філософських наук, член Правління УАР, провідний науковий співробітник Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ (Київ, Україна)

Базик Дмитро – вчений секретар бюлетеня, кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ (Київ, Україна)

Елбакян Катерина – доктор філософських наук, професор, старший науковий співробітник-експерт Центру релігієзнавчих та етно-культурних досліджень та експертизи при кафедрі державно-конфесійних відносин Інституту держслужби та управління Російської академії народного господарства та державної служби при Президенті Російської Федерації (Москва, Росія)

Казанова Хосе – доктор соціології релігії, професор соціології і теології, старший науковий співробітник Берклі Центру з релігії, миру і світових справ Джорджтаунського університету (Вашингтон (ДС), США)

Саган Олександр – доктор філософських наук, професор, віце-президент УАР, провідний науковий співробітник Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ (Київ, Україна)

Санніков Сергій – доктор філософії з теології, професор кафедри богослов'я і релігієзнавства Національного педагогічного університету ім. М.Драгоманова (Київ, Україна)

Сітарчук Роман – доктор історичних наук, професор, віце-президент УАР, перший проректор Полтавського національного педагогічного університету (Полтава, Україна)

Стаховська Єва – доктор філософії із соціології, заступник директора Інституту соціальної профілактики та ресоціалізації Варшавського університету (Варшава, Польща)

Филипович Людмила – доктор філософських наук, професор, віце-президент УАР, зав. відділом філософії та історії релігії Відділення релігієзнавства ІФ НАН України (Київ, Україна)

Харьковщенко Євген Анатолійович – доктор філософських наук, професор, член Правління УАР, зав.кафедрою Київського національного університету ім.Т.Г.Шевченка (Київ, Україна)

Шепетяк Олег Михайлович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії Київського національного університету ім.Б.Грінченка (Київ, Україна)

Рекомендовано до друку Правлінням
ГО «Українська Асоціація релігієзнавців»
Протокол № 15 від 15.06.2021.

© ГО «Українська Асоціація релігієзнавців», 2021

© Автори статей, 2021

EDITORIAL BOARD

Kolodnyi Anatolii – Editor-in-Chief, PhD in Religious Studies, Professor, President of **Ukrainian Association of Researchers of Religion (UARR)**, Deputy Director-Head of the Department of Religious Studies of the Institute of Philosophy named after H.S. Skovoroda of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Golovashchenko Sergiy – Co-Editor-in-Chief, PhD in Religious Studies, Professor of Philosophy and Religious Studies Department of National University «Kyiv-Mohyla Academy» (Kyiv, Ukraine)

Pavlenko Pavlo – Deputy Chief Editor, PhD in Religious Studies, Member of Management Board of UARR, Leading scholar of the Department of Religious Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Bazyk Dmytro – Scientific Secretary of the Bulletin, Ph.D. in Religious Studies, Senior scholar of the Department of Religious Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Elbakyan Ekaterina – PhD in Religious Studies, Professor, Senior Scholar-expert at the Center for Religious Studies and Ethnocultural Studies and Expertise at the Department of State-Confessional Relations of the Institute of Public Administration and Management of the Russian Presidential Academy of National Economy and Public Administration (Moscow, Russia)

Casanova Jose – PhD in Sociology of Religion, Professor of Sociology, Theology and Senior Fellow at the Berkley Center for Religion, Peace, and World Affairs of George-town University in Washington (DC, USA)

Sagan Oleksandr – PhD in Religious Studies, professor, Vice-President of UARR, Leading scholar of the Department of Religious Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Sergei Sannikov – Doctor of Philosophy in Theology, Professor of Theology and Religious Studies Department of the National Pedagogical University by M.Drahomanov (Kyiv, Ukraine)

Sitarchuk Roman – PhD in History, professor, Vice-President of UARR, Vice-Rector of the Poltava National Pedagogical University (Poltava, Ukraine)

Stachowska Ewa – PhD in Sociology, senior lector, Vice-Director of the Institute of Social Prevention and Resocialisation at the University of Warsaw (Poland)

Fylypovych Liudmyla – PhD in Religious Studies, Professor, Vice-President of UARR, Head of the Philosophy and History of Religion Department of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Kharkovchshenko Yevgeny – PhD in Religious Studies, Professor, Member of Management Board of UARR, Head of the Religious Studies Department of the Kyiv National University by Tarasa Shevchenko (Kyiv, Ukraine)

Shepetiak Oleg – PhD in Religious Studies, Professor of the Department of Philosophy of the Kyiv National University by Boris Grinchenko (Kyiv, Ukraine)

Recommended for printing
by the Management Board of «UARR»
Protocol No. 15 dated 15.06.2021

© NGO «Ukrainian Association of Researchers of Religion», 2021
©Authors of articles, 2021

ЗМІСТ

Слово редактора	9
ТЕОРІЯ РЕЛІГІЇ	14
В'ячеслав Агеєв. Штучні та пародійні релігії: проблеми де- фініції	14
Vyacheslav Ageyev. The invented and parody religions: prob- lems of definition	14
ІСТОРІЯ РЕЛІГІЇ	37
Олег Шепетяк, Оксана Шепетяк. Нікейсько-Константино- польський Символ віри: правда і міти	37
Oleh Shepetiak, Oksana Shepetiak. Niceno-constantinopolitan Creed: truth and myths	37
БОГОСЛОВ'Я	59
Сергій Санніков. Сучасні погляди на проблему датування Таємної Вечері. Частина 1. Календарне вирішення датування Таємної вечері.....	59
Sergii Sannikov. The dating of the Last Supper: modern views. Part 1. Calendar hypothesis dating of the Last Supper	59
Коваленко Юрій (о.Георгій). Нова екологічна культура і екологічне богослов'я в Православ'ї.....	83
Kovalenko Iurii (Rev.George). New ecological culture and eco- logical theology in Orthodoxy	83
СОЦІОЛОГІЯ РЕЛІГІЇ	98
Ольга Борисова. Майбутнє релігії та релігійних практик у пост-пандемічний період.....	98
Olga Borysova. The future of religion and religious practices in the post-pandemic period.....	98

РЕЦЕНЗІЇ..... 127

Рецензія на трьохтомну монографію «Історія релігій» Олега Шепетьяка (Жовква: Місіонер, 2019-2020)127

Review to the three-volume monograph "History of religions" by Oleg Shepetyak.....127

Рецензія на колективну монографію «Окультні корені релігієзнавства: про вплив не-гегемонічних течій на академічне середовище близько 1900 року» (Berlin-Boston, De Gruyter, 2021)138

Review of the collective monograph "Occult Roots Of Religious Studies: On The Influence Of Non-Hegemonic Currents On Academia Around 1900" (Berlin-Boston, De Gruyter, 2021)138

Рецензія на «Записки Наукового товариства ім. Шевченка в Америці» (Нова серія. Том 1. Головний редактор серії Григорій Грабович; редактор тому Олесь Федорук. Нью-Йорк, 2017, 256 с.)145

Review of «Notes of the Scientific society named by Shevchenko in America». (New series. Volume 1. Editor-in-Chief of the series Hr. Hrabovych; editor of the volume O. Fedoruk. New York, 2017, 256p.).....145

АВТОРИ..... 153

Історія релігії

УДК 27-1

Олег Шепетяк, Оксана Шепетяк

НІКЕЙСЬКО-КОНСТАНТИНОПОЛЬСЬКИЙ СИМВОЛ ВІРИ: ПРАВДА І МІТИ

Oleh Shepetiak, Oksana Shepetiak

NICENO-CONSTANTINOPOLITAN CREED: TRUTH AND MYTHS

Анотація. Формування символу віри, який би адекватно відображав віру Церкви та перешикодав поширенню єресей, було основним завданням Вселенських Соборів та пильної роботи багатьох богословів. Найбільш популярним серед східних християн, які використовують візантійський літургійний обряд, є Нікейсько-Константинопольський символ віри. Серед науковців, священників та віруючих сформувалось переконання, що цей символ віри є результатом діяльності двох Вселенських Соборів (Першого Нікейського 325 року та Першого Константинопольського 381 року). Завданням цього дослідження є виявити, чи справді Перший Константинопольський Собор має відношення до цього символу віри. Автори статті переконані, що Нікейсько-Константинопольський символ віри не був ухвалений на цьому Соборі. Про це свідчать декілька аргументів. По-перше, канони Константинопольського і Єфеського Соборів забороняють вносити зміни в Нікейський символ віри. По-друге, Нікейсько-Константинопольський символ віри не відповідає духу і цілям Першого Константинопольського Собору. По-третє, у Нікейсько-Константинопольському символі відсутні висловлювання, які

присутні в Нікейському символ, і які могли б підкреслити основну ідею Константинопольського Собору. Ці аргументи переконливо доводять, що Нікейсько-Константинопольський символ віри не пов'язаний з Першим Константинопольським Вселенським Собором 325 року. Наступний Собор, Ефеський, також не вносив зміни у символ віри. Вперше Нікейсько-Константинопольський символ віри був озвучений на Халкидонському Соборі. Відповідь на питання про походження Нікейсько-Константинопольського символу віри дає перше слово символу віри. Всі символи віри, які походили від Вселенських Соборів, серед них і Нікейський символ, починається словами "ми віруємо", оскільки такий символ є вираженням колективної віри всіх учасників Собору і всієї Церкви. Нікейсько-Константинопольський символ віри починається зі слів "я вірую". Такими словами починались усі хрещальні символи віри, тобто символи, які кандидат промовляв перед хрещенням. Завданням цього акту було виразити віру кандидата перед Церквою, що було необхідною умовою для отримання хрещення. Це означає, що Нікейсько-Константинопольський символ віри є хрещальним символом, а не соборовим. Головним питанням у дискусії між католиками і православними є "Filioque": православні богослови звинувачують католицьких у тому, що вони додали до символу віри слова, яких немає в його первісному варіанті, і цим порушили рішення Вселенського Собору. Якщо ж Нікейсько-Константинопольський символ віри не є продуктом діяльності Собору, то ці звинувачення безпідставні. У статті доведено, що кожна літургійна традиція східного християнства сформувала власний варіант символу віри, хоч в основі кожного з них лежить той текст символу віри, який був ухвалений на Першому Нікейському Соборі. У статті наведена порівняльна таблиця, яка показує схожості і відмінності між символами віри різних літургійних традицій. У східному християнстві сформувались п'ять літургійних традицій: візантійська, вірменська, олек-сандрійська, східно-сирійська (ассирійська), західно-сирійська

О. Шепетяк, Окс. Шепетяк. Нікейсько-Константинопольський Собор... (антіохійська). В кожній із них використовується власний варіант символу віри. Західні християни (католики і протестанти) перейняли візантійський варіант символу віри і використовують його поряд з іншими символами.

Ключові слова: Нікейсько-Константинопольський символ віри; християнство; теологія; Вселенські собори; патристика.

Abstract. *The formation of the symbol of faith, which would adequately reflect the faith of the Church and prevent the spread of heresies, was the main task of the Ecumenical Councils and the diligent work of many theologians. The most popular among Eastern Christians who use the Byzantine liturgical rite is the Nicene-Constantinopolitan Creed. Scholars, priests and laity have developed the belief that this symbol of faith is the result of the activities of two Ecumenical Councils (the First Council of Nicaea in 325 and the First Council of Constantinople in 381). The purpose of this study is to find out whether the First Council of Constantinople is really related to this symbol of faith. The authors of the article are convinced that the Nicene-Constantinopolitan Creed was not adopted at this Council. There are several arguments. Firstly, the canons of the Councils of Constantinople and Ephesus forbid making changes to the Nicene Creed. Secondly, the Nicene-Constantinopolitan Creed does not correspond to the spirit and goals of the First Council of Constantinople. Thirdly, the Nicene-Constantinopolitan Creed does not contain the statements that are present in the symbol of Nicaea and which could emphasize the basic idea of the Council of Constantinople. These arguments convincingly prove that the Nicene-Constantinopolitan Creed is not connected with the First Ecumenical Council of Constantinople in 325. The next Council, Ephesus, also did not change the symbol of faith. For the first time the Nicene-Constantinopolitan Creed was proclaimed at the Cathedral of Chalcedon. The answer to the question of the origin of the Nicene-Constantinopolitan Creed is given by the first word of the symbol of faith. All*

the symbols of faith that came from the Ecumenical Councils, including the Nicene Creed, begin with the words "we believe," because such a symbol is an expression of the collective faith of all the members of the Council and of the whole Church. The Nicene-Constantinopolitan Creed begins with the words "I believe." With these words began all the baptismal symbols of faith which the candidate uttered before baptism. The purpose of this act was to express the candidate's faith before the Church, which was a necessary condition for receiving baptism. This means that the Nicene-Constantinopolitan Creed is a symbol of baptism, not a council symbol. The main issue in the debate between Catholics and Orthodox is "Filioque": Orthodox theologians accuse Catholics of adding to the symbol of faith words that are not in its original version, and thus violated the decisions of the Ecumenical Council. If the Nicene-Constantinopolitan Creed is not a product of the Council's activities, then these accusations are baseless. The article proves that each liturgical tradition of Eastern Christianity has formed its own version of the symbol of faith, although each of them is based on the text of the symbol of faith which was adopted at the First Council of Nicaea. The article presents a comparative table showing the similarities and differences between the symbols of faith of different liturgical traditions. Five liturgical traditions were formed in Eastern Christianity: Byzantine, Armenian, Alexandrian, East Syrian (Assyrian), and West Syrian (Antioch). Each of them uses its own version of the symbol of faith. Western Christians (Catholics and Protestants) have adopted the Byzantine version of the symbol of faith and use it along with other symbols.

Keywords: *The Nicene-Constantinopolitan Creed; Christianity; theology; Ecumenical Councils; patristics.*

Вступ. Символ віри належить до найважливіших аспектів будь-якої конфесії. Богословські дискусії у християнстві, особливо в першому тисячолітті, мали своєю ціллю створити найкращий символ віри, який би міг оберігати

істинну доктрину віри від ересей. Відповідно, й Все-ленські Собори цього часу організовувалися з двох причин: по-перше, створити канонічні норми життя Церкви і, по-друге, подолати ересі та роз'яснити істинну віру Церкви у символі віри. Для створення якісного символу віри працювала вся Церква і кожне слово було предметом жвавих дискусій. Сьогодні використання символу віри в різних частинах Церкви є різним. В літургійному житті Римо-Католицької Церкви Нікейсько-Константинопольський символ віри використовується рідко. В цій традиції він є тільки одним із декількох символів, які використовуються в богослужіннях і катехизах. Коли римо-католик чує висловлювання «символ віри», він потребує уточнення, про який саме символ віри йдеться. В римо-католицьких богослужіннях найчастіше використовується Апостольський символ. Ситуація в протестантських Церквах є схожою до ситуації в Римо-Католицькій Церкві. До загальновизнаних символів віри лютеран, кальвіністів і англікан належать три символи, які сформувалися у ранній Церкві: Апостольський символ, Нікейсько-Константинопольський символ і символ Атаназія. Лютерани також використовують вланий текст вираження віросповідання, відомий як *Confessio Augustana* (Авгбурзьке віросповідання), та інші тексти, які складають базові віровчительні тексти лютеранства, відповідно до *Concordia* (Книги Згоди, 1580 рік). Геть іншою є ситуація у Східних Церквах. В минулому на Християнському Сході існували численні символи віри, але впродовж історії багато з них вийшли з використання. Сьогодні в богослужіннях Церков візантійської літургійної традиції використовується тільки Нікейсько-Константинопольський символ віри. Коли миряни чують висловлювання «символ віри», вони певні, що йдеться про Нікейсько-Константино-

польський символ. Роль Нікейсько-Константинопольського символу віри є настільки вагомою, що про інші символи можна знайти тільки незначну інформацію навіть у богословських працях, написаних східнохристиянськими богословами. В катехизмах і молитвословах Нікейсько-Константинопольський символ віри іменується просто «символом віри» без додаткових уточнень і пояснень, начебто інші символи ніколи й не існували. Нікейсько-Константинопольський символ віри є не тільки дуже важливим викладом віри Церкв візантійської традиції, а й однією з найпопулярніших молитов. Священники і миряни Церкв візантійської традиції повторюють цей символ не тільки під час богослужінь, а й під час публічних і приватних молитов.

Нікейсько-Константинопольський символ віри є центральною темою полеміки між християнськими конфесіями. Богослови Церкв візантійської традиції переконані, цей символ був сформований двома Вселенськими Соборами (Першим Нікейським 325 року та Першим Константинопольським 381 року). Цей символ і все, що в ньому висловлене стало наче *sanctum sanctorum* і ніхто не має права висловлювати щодо нього критичні зауваження. Будь-яке обговорення можливостей внесення навіть незначних змін у символ є табу. Найважливішим питанням в полеміці між християнськими конфесіями, особливо зі сторони богословів візантійської традиції, є *Filioque*, тобто слова "і Сина" у частині символу, в якій ідеться про Святого Духа. Ці слова були додані до символу римо-католиками, а від них символ із цим додатком перейняли протестанти. Візантійські полемісти зазвичай критикують не сам зміст цього додатку. Вони стверджують, що Нікейсько-Константинопольський символ віри був укладений Отцями Вселен-

О. Шепетяк, Окс. Шепетяк. Нікейсько-Константинопольський Собор...
ських Соборів, а тому ніхто не має права вносити в нього ані найменших змін.

Переконання, що Нікейсько-Константинопольський символ віри створений учасниками двох перших Вселенських Соборів (Першого Нікейського та Першого Константинопольського), є наче аксіомою. Втім, це питання потребує ретельного релігієзнавчого, богословського та історичного вивчення. Автори цієї статті ставлять собі за мету внести свою лепту в цей аналіз. Так, завданнями цього дослідження є визначення істинності чи хибності переконання про соборне походження сучасного тексту Нікейсько-Константинопольського символу віри візантійської літургійної традиції; а також його порівняння з тими варіантами, які використовуються в інших східнохристиянських літургійних традиціях.

Найбільш популярні переконання про Нікейсько-Константинопольський символ віри

Першим кроком у дослідженні походження Нікейсько-Константинопольського символу віри є аналіз текстів, присвячених цій проблемі. Наступна цитата розкриває загальне переконання з цього питання: «Константинопольський Собор доповнив Нікейський символ, особливо про Трійцю» [Tworuschka 2006, 193]. В підручнику, який пропонується учням гімназій і середніх шкіл в рамках лютеранської релігійної освіти, сказано: «Нікейський символ, який відповідає висновкам Собору 325 року, є найбільш відомим у християнстві. Нікейсько-Константинопольський символ віри є його довшою версією від 381 року...» [Richard 2015, 72]. У 2010 Всесвітня Рада Церков видала книгу «Confessing the One Faith: An Ecumenical Explication of the Apostolic Faith as it is Confessed in the Nicene-Constantinopolitan Creed (381)». Назва цієї книги є дуже промо-

вистою, оскільки в ній стверджується, що Нікейсько-Константинопольський символ віри був створений у 381 році, тобто в рік Пешого Константинопольського Вселенського Собору. В цій книзі міститься грецький текст Нікейсько-Константинопольського символу віри, який датується 381 роком [Confessing... 2010, XXIX]. Отже, автори книги були переконані, що сучасний текст Нікейсько-Константинопольського символу віри остаточно сформований на Константинопольському Соборі. У книзі «Christianity: An Introduction» Філіпа Кеннеді Нікейсько-Константинопольський символ віри також датується 381 роком, і до цієї дати доданий коментар: «Учасники Першого Константинопольського Собору переглянули вираження християнської віри, укладений Нікейським Собором, щоби створити символ, який сьогодні є дуже поширений серед Християнських Церков» [Kennedy 2011, 68]. У книзі «The Trinity: Global Perspective» Велі-Матті Керккейнена присутня фраза: «В Нікейсько-Константинопольському символі віри, укладеному Константинопольським Собором 381 року, відобразились канони раннього християнства» [Karkkainen 2007, 40]. Наведених текстів достатньо, щоби показати, що переконання в тому, що остаточний варіант Нікейсько-Константинопольського символу віри укладений на Першому Константинопольському Вселенському Соборі. Це переконання присутнє навіть у Вікіпедії. Напр., в англійській Вікіпедії у статті під назвою «Nicene Creed» (Нікейський символ віри) сказано: «У 381 році на Першому Константинопольському Соборі до нього були внесені зміни, і змінена форма відома як Нікейський або Нікейсько-Константинопольський символ віри».

Наведені цитати показують, наскільки глибоким є переконання, що текст цього символу віри походить від

Першого Константинопольського Собору. Однак, було б неправдою сказати, що це переконання ніхто в науковому середовищі не піддає сумніву. Деякі дослідники пов'язують Нікейсько-Константинопільський символ із Халкедонським Собором. В опублікованій в Oxford University Press у 2016 році книзі «The Spirit of Contradiction in Christianity and Buddhism» Г'ю Ніколсона про Нікейсько-Константинопольський символ сказано: «Символ, який вперше в історичних записах з'являється на Халкедонському Соборі 451 року, традиційно асоціюється з Константинопольським Собором 381 року» [Nicolson 2016, 99]. Автор цих слів наголошує, що пов'язування Нікейсько-Константинопольського символу з Першим Константинопольським Собором є тільки традицією. Насправді ж, перша історично підтвержене презентація сучасної редакції Нікейсько-Константинопольського символу відбулась на Халкедонському Соборі 451 року. Більш чіткі висловлювання знаходяться у роботі «Doxology: The Praise of God in Worship, Doctrine and Life. A Systematic Theology» Джефрі Вефнрайта, яка була видана в Oxford University Press у 1980 році, в якій сказано, що Нікейсько-Константинопольський символ віри в сучасній формі «був остаточно ухвалений на Халкедонському Соборі в 451 році» [Wainwright 2008, 186].

Отже, нашого короткого аналізу текстів вистачає для того, щоби зробити висновок про існування в академічній літературі двох позицій про походження Нікейсько-Константинопольського символу віри. Відповідно до першого, його остаточно версія укладена на Першому Константинопольському Вселенському Соборі. Відповідно до другої, Халкедонський Вселенський Собор був першим серед Вселенських Соборів, на якому цей символ вперше отримав офіційне погодження. Перша гіпотеза є загальним пере-

конанням; друга не є настільки популярною в академічному середовищі. Оскільки ці дві гіпотези є контрарними, вони обидві не можуть бути одночасно істинними. Незважаючи на широку популярність першої гіпотези, ми переконані, що друга гіпотеза знаходиться ближче до істини, ніж перша. Однак, висловлене нами переконання потребує аргументів, які ми намагатимемося навести далі.

Проблеми зв'язку Нікейсько-Константинопольського символу віри з Константинопольським Собором

Перший аргумент. Звідки походить ідея, що Нікейсько-Константинопольський символ пов'язаний з Першим Константинопольським Собором? Це питання є дуже важливим в контексті нашого дослідження. Акти двох перших Вселенських Соборів (Нікейського 325 року і Константинопольського 381 року) не є повністю доступними. Ми не можемо реконструювати ці Собори за їхніми протоколами. Перший Собор, акти якого ми маємо майже в повному обсязі, – це Ефеський Собор. Це означає, що ми не маємо можливості розглянути, що саме на Соборі було сказано. Але нам відомі канони цих Соборів, які чітко показують, до яких висновків дійшли Отці Собору. Це означає, що на кожному з цих Соборів могло обговорюватись щось таке, що Отці Собору відхилили і що не ввійшло до соборних канонів. Спадком Нікейського Собору є Нікейський символ віри. Немає сумнівів, що це твердження істинне. Питання полягає в тому, чи Отці Першого Константинопольського Собору змінювали Нікейський символ.

Першими документами, в яких зустрічається сучасна редакція Нікейсько-Константинопольського символу, є акти Халкедонського Собору. Безсумнівно, акти Халкедонського Собору є авторитетними свідченнями. Але не треба забувати, що між Першим Константинопольським і Хал-

О. Шепетяк, Окс. Шепетяк. Нікейсько-Константинопольський Собор...

кедонським Соборами 70-літній проміжок. Жоден учасник Константинопольського Собору не брав участі у Халкедонському Соборі. Чи Отці Халкедонського Собору мали інформацію про символ з протоколів Константинопольського Собору, чи довірилися панівній традиції, ми сьогодні не можемо знати. Вже у V столітті могла існувати легенда про походження Нікейсько-Константинопольського символу з Константинопольського Собору.

Канони Константинопольського і Єфеського Соборів дають цікаву інформацію про символ віри. «Святі Отці, які зібралися в Константинополі, визначили: нехай не відмінюється символ віри трьохсот вісімдесяти Отців, які були на Соборі в Нікеї, що у Витинії, але нехай перебуває цей символ незмінним...» – сказано в першому каноні Константинопольського Собору. З цього випливає питання: чи було би можливим, щоби Отці Собору змінили текст символу віри, і відразу ж встановили закон, який забороняє будь-які зміни. Це видається неможливим. Перший канон Першого Константинопольського Собору доводить, що цей Собор не має нічого спільного з Нікейсько-Константинопольським символом.

Те саме знаходимо в канонах Третього Вселенського Собору, який відбувся в Єфесі. В сьомому каноні цього Собору сказано: «Після прочитання цього Святий Собор визначив: нехай нікому не буде дозволено промовляти, писати або скалати іншу віру, окрім тої, яку визначили Святі Отці, які зібралися зі Святим Духом у місті Нікеї. А тих, хто наважиться складати іншу віру чи популяризувати або пропонувати її тим, хто хоче навернутися до пізнання істини чи то з язичництва, чи з юдейства, чи з якоїсь іншої ересі, нехай такі, якщо вони єпископи або належать до клиру, будуть позбавлені сану: єпископи – єпископства, а клірики –

клиру; якщо ж це миряни, нехай будуть піддані анатемі...». Цей канон Ефеського Собору показує, що цей Собор не акцептував Нікейсько-Константинопольський символ. Єдиним можливим символом віри для Отців Ефеського Собору залишався Нікейський символ. Було б нелогічно забороняти будь-які зміни Нікейського символу і водночас використовувати змінений варіант цього тексту. Також Святий Кирило Олександрійський, який був важливою персоною Ефеського Собору, у своїх катехизах використовував тільки Нікейський символ, а не Нікейсько-Константинопольський [Caspari 1857: 635].

Другий аргумент. Окрім канонів Соборів, існує ще одне питання, яке було би неможливо пояснити, якщо би Нікейсько-Константинопольський символ походив від Константинопольського Собору. Загальновідомо, що Константинопольський Вселенський Собор 381 року був спричинений необхідністю здолати ересь пневматомахів. Слово «пневматомахи» означає «вороги Святого Духа». Ця ересь, виникнення якої пов'язувалась із Константинопольським Патріархом Македонієм I, була продовженням аріанства. Пневматомахи не визнавали божественності Святого Духа. Саме для того, щоби це вчення осудити і побороти, був скликаний цей Собор. Отже, ціллю цього Собору було підтвердження божественності Святого Духа. Незважаючи на це, у Нікейсько-Константинопольському символі, в частині, в якій йдеться про Святого Духа, немає висловлювань про це. У Нікейсько-Константинопольському символі сказано, що Святий Дух є «животворящий», що він «походить від Отця», що він «з Отцем і Сином рівнопоклоняємий і рівнославимий», що він «говорив через пророків», але не сказано, що він є Богом.

Перший Вселенський Собор у Нікеї був скликаний, щоби осудити аріанство. Його ціллю було ствердити божественну сутність Ісуса Христа. Цей Собор це зробив, і чітко висловився, що Ісус Христос є «зі сутності Отця», «Бог від Бога», «Бог істинний з Бога істинного», «єдиносущний з Отцем». Чому Константинопольський Собор не зробив це саме з догмою про Святого Духа? – залишається відкритим питанням. Єдиною відповіддю на це питання є: Перший Константинопольський Собор не торкався символу віри, а свою позицію щодо пневматомахів виразив анатемами.

Ще більше непорозуміння викликає факт, що з усім, що в Нікейсько-Константинопольському символі сказано про Святого Духа, погоджувалися й пневматомахи. З позиції православних християн IV століття Нікейсько-Константинопольський символ міг виглядати еретично. Для сучасних християн, які не мають сумніву, що Святий Дух є Богом, не є настільки важливо чітко підкреслювати божественність Святого Духа, оскільки це ніхто з християн не піддає сумніву. Але в середині IV століття це було винятково важливо. Видається неймовірним, щоби Отці Собору уклали багатозначний символ віри.

Третій аргумент. Також не потрібно забувати, що між Нікейським і Нікейсько-Константинопольським символами наявні відмінності в тій частині, де йдеться про Сина Божого. Нікейсько-Константинопольський символ у частині, в якій йдеться про Сина Божого, містить такі висловлювання, яких немає у Нікейському символі, а деякі, які присутні у Нікейському, відсутні у Нікейсько-Константинопольському символі. Дві сентенції Нікейського символу, які відсутні у Нікейсько-Константинопольському символі, цікавлять нас особливо. В Нікейсько-Константинопольському символі відсутні визначення «зі сутності Отця»

і «Бога від Бога», незважаючи на те, що вони зустрічаються у Нікейському символі. Для чого б Отці Константино-польського Собору забирали ці слова? Вони зібралися на Собор, щоби серед іншого утвердити догму про божественну сутність Ісуса Христа. Слова, які загубилися, дуже добре служили цій цілі. Відсутність цих слів у Нікейсько-Константинопольському символі не може бути пояснене в рамках цілей цього Собору.

Отже, канони Вселенських Соборів у Константинополі й Ефесі достатньо чітко показують, що ці Собори не мають нічого спільного з Нікейсько-Константинопольським символом віри. Звідки ж тоді він походить? В пошуку відповіді на це питання нам необхідно поглянути на Нікейсько-Константинопольський символ віри в контексті літургійних традицій Християнського Сходу.

Порівняння різноманітних варіантів Нікейсько-Константинопольського символу віри

Поставлене нами питання може бути вияснене за допомогою порівняння різноманітних варіантів Нікейсько-Константинопольського символу віри. Передовсім необхідно зазначити, що таких варіантів є декілька. Найвідомішим варіантом Нікейсько-Константинопольського символу віри є той, який використовується Церквами візантійської традиції. Католики і протестанти під Нікейсько-Константинопольським символом віри розуміють його візантійський варіант. Однак, в інших літургійних традиціях використовуються його інші варіанти.

Східні Церкви сьогодні використовують п'ять літургійних обрядів. Літургійні обряди Східних Церков поділяються на дві групи: група олександрійських обрядів і група антиохійських обрядів. До групи олександрійських обрядів належить тільки один обряд, який використовують три

Церкви, які не визнають постанов Халкедонського Собору (Коптська, Етіопська і Еритрейська) і три з ними споріднені Східні Католицькі Церкви. Група антиохійських обрядів поділяється на дві підгрупи: східносирійські обряди західносирійські обряди. До східносирійських належить один обряд, яким послуговуються Ассирійська Церква Сходу, Халдейська Католицька Церква і Сиро-Малабарська Католицька Церква в Індії. До західносирійських обрядів належать три обряди: вірменський, антиохійський і візантійський. Вірменським обрядом послуговується Вірменська Апостольська Церква і Вірменська Католицька Церква. Антиохійський обряд використовує Сиро-Яковитська Церква, Сиро-Католицька Церква, Сиро-Маланкарська Церква і Сиро-Маланкарська Католицька Церква. Візантійський обряд використовують п'ятнадцять Східних Церков, які належать до диптиха Константинопольського Патріархату, Церкви, які клопочуться про включення у цей диптих, і Східні Католицькі Церкви, які є з ними історично пов'язані.

В кожному з цих обрядів присутній інший варіант символу віри. Але жодна Церква, яка не визначає постанови Єфеського або Халкедонського Соборів, не використовує візантійський варіант символу віри. Наведена нижче порівняльна таблиця схематизує висловлювання символу віри у всіх східнохристиянських варіантах. У таблиці символи віри наведені в такому порядку: Нікейський символ віри, Нікейсько-Константинопольський або візантійський символ віри, символ віри Ассирійської Церкви Сходу, символ віри Вірменської Апостольської Церкви, символ віри Коптської Церкви, символ віри Сиро-Яковитської Церкви.

Ми віруємо	Н	–	–	–	–	–
Я вірую	–	НК	Ас	Вір	Коп	Сир
в єдиного Бога, Отця	Н	НК	Ас	Вір	Коп	Сир

Вседержителя, Творця неба і землі,	–	НК	–	Вір	Коп	Сир
і всього видимого і невидимого.	Н	НК	Ас	Вір	Коп	Сир
І в єдиного Господа Ісуса Христа, Сина Божого єдинородного, від Отця родженого,	Н	НК	Ас	Вір	Коп	Сир
зі сутності Отця,	Н	–	–	Вір	–	–
перед усіма віками,	–	НК	Ас	–	Коп	Сир
Бог від Бога,	Н	–	Ас	Вір	–	–
Світло від Світла, Бога істинного від Бога істинного, родженого, не сотвореного, єдиносущного з Отцем; через якого все сталось;	Н	НК	Ас	Вір	Коп	Сир
на небі і на землі	Н	–	–	Вір	–	–
видиме і невидиме.	–	–	–	Вір	–	–
Він задля нас людей, і нашого ради спасіння, зійшов	Н	НК	Ас	Вір	Коп	Сир
із небес,	–	НК	Ас	Вір	Коп	Сир
і воплотився	Н	НК	Ас	Вір	Коп	Сир
з Духа Святого	–	НК	Ас	Вір	Коп	–
і Марії Діви,	–	НК	–	Вір	Коп	Сир
Матері Божої,	–	–	–	–	–	Сир
і воплотився і був зачатий і роджений від Діви Марії,	–	–	Ас	–	–	–
від якої він отримав тіло, душу, розум і все, що є в людині, істинно і непримарно,	–	–	–	Вір	–	–
і став людиною;	Н	НК	Ас	Вір	Коп	Сир
І був розпр'ятий за нас, за Понтія Пилата,	–	НК	Ас	Вір	Коп	Сир
і страждав,	Н	НК	–	Вір	Коп	Сир
і був похований,	–	НК	Ас	Вір	Коп	Сир
і воскрес у третій день, згідно з писанням,	Н	НК	Ас	Вір	Коп	Сир
згідно з власною волею,	–	–	–	–	–	Сир

і вознісся на небо,	Н	НК	Ас	Вір	Коп	Сир
в тому самому тілі,	–	–	–	Вір	–	–
і сидить праворуч Отця;	–	НК	Ас	Вір	Коп	Сир
і вдруге прийде,	Н	НК	Ас	Вір	Коп	Сир
зі славою,	–	НК	–	Вір	Коп	Сир
судити живих і мертвих;	Н	НК	Ас	Вір	Коп	Сир
і Його царству не буде кінця.	–	НК	–	Вір	Коп	Сир
І в Духа Святого,	Н	НК	Ас	Вір	Коп	Сир
Духа істини,	–	–	Ас	–	–	–
несотвореного і досконалого,	–	–	–	Вір	–	–
Господа животворящего,	–	НК	Ас	–	Коп	Сир
що від Отця походить,	–	НК	Ас	–	Коп	Сир
що з Отцем і Сином рівнопоклоняємий і рівнославимий,	–	НК	–	–	Коп	Сир
що говорив	–	НК	–	Вір	Коп	Сир
через Закон,	–	–	–	Вір	–	–
через Пророків,	–	НК	–	Вір	Коп	Сир
і через Євангелія;	–	–	–	Вір	–	–
через Апостолів.	–	–	–	–	–	Сир
який спустився в Йордан, проповідував через Апостолів і перебував у Святих.	–	–	–	Вір	–	–
В єдину святую соборну і апостольську Церкву; ісповідую одне хрещення	–	НК	Ас	Вір	Коп	Сир
з покаянням	–	–	–	Вір	–	–
на відпущення гріхів; очікую воскресіння мертвих,	–	НК	Ас	Вір	Коп	Сир
останнього суду душ і тіл, і Царства Небесного	–	–	–	Вір	–	–
і життя майбутнього віку. Амінь.	–	НК	Ас	Вір	Коп	Сир

Ця таблиця потребує деяких пояснень. Ассирійська Церква Сходу виникла в апостольські часи і об'єднувала християн Персії. Оскільки ця Церква заснована у Персії,

вона мала доволі слабкі контакти з Церквами римської імперії. Після Ефеського Собору велика група несторіан переселилася до Персії, де вона влилася в Ассирійську Церкву Сходу і принесла туди елементи несторіанської христології. Отже, відносини між Ассирійською Церквою і Церквами Римської імперії після Ефеського Собору були повністю розірвані. Ефеський Собор і всі інші Собори, які відбувалися опісля, не визнаються Ассирійською Церквою. Але два перші Собори цією Церквою визнаються. Коптська, Сиро-Яковитська і Вірменська Церкви відділились після Халкедонського Собору і проблеми монофізитства. Вони визнають три перші Вселенські Собори. Якщо би візантійський варіант Нікейсько-Константинопольського символу віри справді був укладений Константинопольським Собором, його б однаково визнавали всі Східні Церкви. Насправді ж, ми маємо зовсім іншу ситуацію. Всі шість варіантів символу віри, які порівнюються у таблиці, хоч і є подібними між собою, мають відмінності. Багато з них є не богословськими суперечностями, а тільки різними формами викладу того самого змісту.

Якщо би Нікейсько-Константинопольський символ віри був укладений Константинопольським Собором, він був би однаковий і незмінний для всіх Східних Церков, позаяк вони всі визнають цей Собор. Факт, що Східні Церкви використовують щонайменше шість варіантів Нікейського символу віри, доводить те, що для християн першого тисячоліття внесення змін у символ віри не було проблемою.

Хто уклав Нікейсько-Константинопольський символ?

Наведені вище аргументи чітко показують, що Перший Константинопольський Вселенський Собор не має відношення до символу віри. Навпаки, він строго заборонив

вносити навіть найменші зміни в Нікейський символ. Як показує наведена нами порівняльна таблиця, в основі кожного з варіантів символу лежить текст Нікейського символу, але в кожній літургійній традиції цей текст довільно трансформувалася. Відкинувши домінантне переконання про походження Нікейсько-Константинопольського символу з Константинопольського Собору, ми вимушені запропонувати і обґрунтувати іншу гіпотезу його генези. Відповідь на це питання потрібно шукати у першому слові символу. Незважаючи на те, що це короткий займенник, він несе в собі величезний багаж інформації, необхідної для вирішення поставленого нами питання.

Отож, Нікейський символ починається зі слова «ми». Це означає, що цей символ був призначений для вираження віри багатьох людей, які одночасно прагнули заявити про свою віру. Цими людьми були учасники Першого Нікейського Вселенського Собору 325 року. Іншими словами, учасники Собору осудили ересь Арія і уклали текст, який мав би виражати істинну християнську доктрину. Оскільки вони виражали колективну віру, тобто віру усіх учасників Собору, вони й почали свій символ зі слова «ми». Жоден інший символ, який ми навели в порівняльній таблиці, включно з Нікейсько-Константинопольським, не починається зі слова «ми».

Нікейсько-Константинопольський символ віри починається займенником «я». В українській мові цей займенник пропускається, але його виражає дієслово «вірую». Це означає, що цей символ сформувався для того, щоби виражати віру окремої людини. Акт такого визнання віри був необхідним передовсім під час Хрещення. Перш ніж охреститися, кандидат повинен визнати свою віру; і тільки тоді, коли єпископ чи священник, який здійснює Таїнство Хре-

щення, а також уся Церква, представлена людьми присутніми на Хрещенні, впевняться в тому, що кандидат сповідує істинну віру, він може отримати Таїнство Хрещення і стати членом Церкви. Отже, Нікейсько-Константинопольський символ віри виник як «хрещальний символ». Хрещальні символи не затверджувалися рішеннями Соборів чи вищої церковної ієрархії. В перші віки християнства не було строгого контролю церковної ієрархії за розвитком літургійних текстів і уставу богослужінь. Саме тому в різних частинах Церкви виникали різні символи віри. Безперечно, хрещальні символи не суперечили соборовим символам. З плином часу серед Церков візантійської літургійної традиції зростав авторитет Константинополя. Християни, які користувалися візантійським обрядом, все більше переймали візантійські літургійні практики. Внаслідок цього візантійський варіант символу віри став популярним серед усіх християн візантійського обряду, а вслід за ними й серед християн латинського обряду. Для асирійців, вірмен, коптів внаслідок розколу після Халкедонського Собору Константинополь не був авторитетом, а тому вони й не переймали його символ, а розвинули свої. Втім, Нікейський Собор був авторитетним для всіх християн, а тому в основі будь-якого символу віри, який виникав після 325 року, лежить Нікейський символ.

Висновки. Викладений аналіз східнохристиянських символів віри приводить нас до наступних висновків:

1. Незважаючи на те, що відповідно до загального переконання кінцева редакція Нікейсько-Константинопольського символу віри була сформована Першим Константинопольським Собором 381 року, символ віри не має нічого спільного з цим Собором. Ми не маємо достатніх підстав сумніватися, що Нікейський символ віри походить з

Першого Нікейського Собору 325 року. Але всі його подальші зміни не пов'язані зі Соборами.

2. Кожна літургійна традиція творила власний хрещальний символ, який є дуже важливим у житті кожної Церкви. Нікейський символ був богословським текстом, який ніде не мав практичного застосування в літургійному житті. Нікейський символ і сам походив із таких хрещальних символів. Опісля він впливав на подальші хрещальні символи, які виникали після Нікейського Собору. Отже, ми маємо достатньо аргументів, щоби стверджувати разом із Бераром Мартгалером: «Так виглядає, що Константинопольський символ віри був локальним хрещальним символом» [Marthaler 2007, 94], а не символом Собору.

3. Всі інші варіанти символу віри, які використовують Ассирійська Церква Сходу, Вірменська Апостольська Церква, Коптська Церква і Сиро-Яковитська Церква, є хрещальними символами, які не мають нічого спільного з Константинопольським Собором.

4. Для Східних Церков першого тисячоліття не було проблемою пристосовувати символ віри до власних літургійних традицій і вносити в Нікейський символ зміни. Консервація Нікейсько-Константинопольського символу віри була пізньою практикою Церков візантійської традиції, поєднаною з мітом про соборне походження символу.

Список літератури / References

Tworuschka, Monika; Tworuschka, Udo. (2006). *Die Welt der Religionen: Geschichte, Glaubenssätze, Gegenwart*. München: Wissenmedia.

Richard, Max W. (2015). *Abiturwissen. Evangelische Religion: Kompetent evangelisch im Abitur*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Confessing the One Faith: An Ecumenical Explication of the Apostolic Faith as it is Confessed in the Nicene-Constantinopolitan Creed (381). (2010). World Council of Churches,

Kennedy, Philip. (2011). *Christianity: An Introduction*. London, New York: I.B. Tauris.

Karkkainen, Veli-Matti. (2007). *The Trinity: Global Perspective*. London: Westminster John Knox Press.

Nicolson, Hugh. (2016). *The Spirit of Contradiction in Christianity and Buddhism*. Oxford University Press.

Wainwright, Geoffrey. (2008). *Doxology: The Praise of God in Worship, Doctrine and Life. A Systematic Theology*. Oxford University Press.

Maassen, Friedrich. (1870). *Geschichte der Quellen und der Literatur des kanonischen Rechtes im Abendlande bis zum Mittelalters*. Gratz: Verlag von Leuschner & Lubensky.

Caspari, Carl Paul. (1857). «Aus historisch-kritischen Studien über das kirchliche Taufbekenntnis». In: *Zeitschrift für die gesamte lutherische Theologie und Kirche*. 18. Jahrgang. Leipzig.

Marthaler, Berard L. (2007). *The Creed revised and expanded. The Apostolic Faith in Contemporary Theology*. New London: Twenty-Third Publications.